

Нетеса Н.В.

*Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В.В.
Сташиса НАПрН України, вчений секретар,
К.Ю.Н.*

ЩОДО КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ АБО ВИКОРИСТАННЯ НАДР

У сучасній доктрині кримінального права усталеною є думка про те, що невід’ємною складовою предмета кримінально-правової політики є соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за певні види девіантної людської поведінки, а також її подальшого збереження та вдосконалення. Будучи багатогранною, проблема соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність може бути досліджена в різних аспектах та напрямках, одним з яких є дослідження чинників, що впливають на створення законодавства про кримінальну відповідальність [1, с. 234, 235], в тому числі й закону про кримінальну відповідальність за порушення правил охорони або використання надр. Серед цих чинників окрему групу становлять кримінологічні чинники, в числі яких, на наш погляд, найбільш вагомими є такі: висока суспільна небезпечність діяння та тяжкість наслідків; відносна поширеність певних діянь як форм антигромадського прояву; неможливість боротьби з ними менш репресивними заходами, ніж кримінально-правові.

Суспільна небезпечність є вихідним пунктом при визнанні діяння злочинним і традиційно розглядається крізь призму її якісної та кількісної властивостей. Характер суспільної небезпечності визначається передусім цінністю тих суспільних відносин, на які спрямоване злочинне діяння й котрим воно спричиняє шкоду чи створює небезпеку такого спричинення. У випадку порушен-

ня правил охорони або використання надр характеристика якісної властивості суспільної небезпечності передбачає урахування трьох аспектів – екологічного, економічного та науково-культурного [2, с. 266]. При цьому екологічна цінність надр визначається тим, що їх стан активно впливає на функціонування як окремих компонентів екологічної системи (на структуру і родючість ґрунтів, формування рослинного покриву, біологічні властивості води тощо), так і на стан довкілля загалом. Економічний аспект соціальної цінності надр виявляється в тому, що вони відіграють важливу роль у задоволенні матеріальних потреб суспільства, оскільки є основним засобом праці при видобуванні корисних копалин та просторово-операційним базисом для розміщення підземних споруд, прокладання ліній метрополітену, захоронення шкідливих речовин тощо. Науково-культурний аспект проявляється у здатності надр задовольняти наукові, освітні, виховні, культурні, естетичні та інші духовні потреби суспільства.

Крім того, важливим показником суспільної небезпечності діяння, пов'язаного з порушенням правил охорони або використання надр, є те, що будучи спрямованим на заподіяння шкоди нормальному природному якісному стану надр, воно водночас ставить під загрозу або спричиняє реальну шкоду життю, здоров'ю людей, функціонуванню інших елементів довкілля тощо. Більше того, це посягання нерідко супроводжується вчиненням інших злочинів переважно корисливої спрямованості, як-от: крадіжки чужого майна, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), службові злочини.

Ступінь суспільної небезпечності залежить від розміру шкоди, що завдається чи може бути завдана об'єкту кримінально-правової охорони, а також від способу посягання. Очевидно, що систематичне порушення встановлених правил охорони або використання надр підвищує ступінь суспільної небезпечності діяння, адже за таких умов воно набуває ознак злочинного промислу, що є доволі характерним для такого різновиду діяння, як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Так само підвищеним рівнем суспільної небезпечності

характеризується і вчинення розглядуваних діянь шляхом підпаду, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом.

Про ступінь суспільної небезпечності свідчать і суб'єктивні ознаки зло-чинного діяння – форма вини та суб'єкт. Незважаючи на те, що злочин, передбачений ст. 240 КК (окрім незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення), належить до категорії необережних злочинів, це не означає відсутності необхідного для криміналізації рівня суспільної небезпечності діяння, адже проявлена особою неухильність, розгубленість, зневажливе ставлення до чужих інтересів врешті-решт призводить до настання тяжких наслідків – загибелі людей, їх захворювання, спричинення незворотної шкоди довкіллю тощо. До того ж особа може порушувати правила умисно, хоча її ставлення до наслідків при цьому залишається необережним. Не можна не відмітити і те, що порушення правил охорони або використання надр, вчинене загальним суб'єктом, відрізняється за ступенем суспільної небезпечності від випадків, коли його вчиняє спеціальний суб'єкт, наприклад, службова особа.

Сутність такого кримінологічного чинника, як *відносна поширеність* діяння, полягає в тому, що ця поведінка повинна являти собою прояви деяких загальних тенденцій і закономірностей. Дійсно, в сучасних соціально-економічних умовах інтенсивність використання надр неухильно зростає. Відповідно щороку зростає і кількість злочинів, зареєстрованих за ознаками ст. 240 КК, на які припадає майже чверть всіх злочинів проти довкілля. Спостерігається і постійне збільшення кількості аналогічних адміністративних деліктів, не говорячи вже про ту частину порушень у сфері охорони та використання надр, які залишаються латентними. Це свідчить про те, що порушення правил охорони або використання надр не є поодинокими та випадковими явищами і мають тенденцію до поширення, хоча водночас їх не можна вважати загальнопоширеними формами поведінки.

Що стосується такого кримінологічного чинника, як *неможливість боротьби з порушеннями правил охорони або використання надр менш репресивними заходами, ніж встановлення*

кримінальної відповідальності, то це не означає, що кримінальне право є головним засобом охорони надр. В системі державних і громадських заходів політичного, економічного, технічного, організаційно-правового, виховного характеру, які спрямовані на забезпечення охорони, раціонального використання та поліпшення надр, криміналізація відіграє лише допоміжну роль. Проте встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння все ж таки є необхідним, оскільки надає їм різко негативної оцінки з боку суспільства, спонукаючи у такий спосіб певну частину громадян утримуватися від протиправних діянь під загрозою кримінальної репресії. При цьому повинна забезпечуватися економія кримінальної репресії, згідно з якою ефективний вплив на правопорушників дисциплінарними, адміністративними чи цивільно-правовими заходами має бути достатньою підставою для відмови від криміналізації [3, с. 241]. Як вбачається, у нашому випадку (з огляду на відмічену загальну тенденцію до збільшення кількості порушень правил охорони та використання надр) вплив на осіб, які вчинили такі діяння, навряд чи може бути обмежений тільки некримінально-правовими заходами, наприклад, адміністративними. Це зумовлюється тим, що порушникам встановлених правил у зазначеній сфері нерідко вигідніше сплатити адміністративний штраф, ніж відмовитися від цього різновиду антисуспільної поведінки. Більше того, це не стримує зростання кількості таких правопорушень. Тому кримінально-правові норми є необхідним засобом у справі боротьби з найбільш суспільно небезпечними порушеннями правил охорони або використання надр. При цьому важливо чітко розмежувати кримінально карані діяння від тих, за вчинення яких достатньо застосування заходів адміністративного характеру, не допустивши надмірності у процесі криміналізації. Щодо діянь, які посягають на надра, законодавець зробив це за допомогою уточнення і звуження меж криміналізації шляхом конкретизації предмета злочину (в частині, що стосується незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення) та вказівки на наслідки – створення небезпеки для жит-

тя, здоров'я людей чи довкілля або спричинення смерті, масового захворювання людей та інших тяжких наслідків.

Загалом слід констатувати, що з уведенням до КК 2001 р. статті 240 питання соціальної обумовленості кримінально-правової заборони порушення правил охорони або використання надр не втратило своєї актуальності, адже відтоді розпочався процес застосування цієї статті, який закономірно супроводжується пошуком шляхів подальшого вдосконалення не лише змісту самої норми, а й практики її застосування.

1. Борисов В.І. *Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрямок // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 232-242.*
2. Петров В. В. *Правовая охрана природы в СССР: учебник. – М. : Юрид. лит., 1984 – 384 с.*
3. *Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. – М. : Наука, 1982. – 304 с.*